

Тетяна Борис

Київська картинна галерея: становлення та історія діяльності (1919–1931 рр.)

У статті висвітлено історію становлення Київської картинної галереї на основі приватної колекції родини Терещенків. Проаналізовано особливості формування організаційної структури музею та її зміни впродовж 1922–1931 рр. Схарактеризовано основні шляхи поповнення фондів галереї, її експозиційну, виставкову, популяризаторську діяльність.

Ключові слова: Київська картинна галерея, музейний фонд, художні збірки, виставки, Всеукраїнська академія наук, Терещенки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасне суспільство, осмислюючи власну історію, зберігаючи і примножуючи історико-культурну спадщину країни, формує в кожного громадянина почуття особливого ставлення до минулого свого народу, пам'яток вітчизняної і світової історії та культури. Відродження національної свідомості й формування нового культурно-мистецького простору в Україні відбувається за активної участі музейних інституцій художнього профілю. Усю свою діяльність вони спрямовують на розв'язання важливих завдань збереження матеріальної і духовної культури народу, донесення її надбань до широких кіл громадськості. У своєму розвитку художні музеї пройшли декілька етапів, вивчення кожного з яких актуалізується потребами розбудови в сучасних умовах національної музейної мережі, перетворення її на один із центральних елементів культурного простору країни. Зокрема, це стосується й історії Київського національного музею російського мистецтва, витоки якого сягають Київської картинної галереї. Потребу такого дослідження визначаємо також недостатністю розроблення проблеми у вітчизняній і зарубіжній історіографії.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У радянській історіографії діяльність державних музеїв України, художніх зокрема, фрагментарно відображена в узагальнених роботах вітчизняних учених М. Бондаря, Л. Славина, Г. Мезенцевої.

Вивчення історії українського музейництва активізувалося у вітчизняній історіографії з початку 1990-х рр. У своїх публікаціях останніх десятиріч вітчизняні історики та мистецтвознавці звернулися й до окремих аспектів діяльності Київської картинної галереї. Увагу вчених привернули питання створення перших картинних галерей у Києві родиною Терещенків (О. Донік), походження мистецької збірки Київського національного музею російського мистецтва (М. Кружкова, С. Левченко), участі Ф. Ернста в розбудові Київської картинної галереї (С. Веземська), джерел з історії створення і наукової діяльності названої галереї (Л. Іващук). Однак вивчення проблеми становлення Київської картинної галереї лише започатковане новітньою українською історіографією і вимагає подальшого ґрунтового налізу.

Мета статті – проаналізувати процеси становлення та розвитку Київської картинної галереї в 1919–1931 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Початок становлення українського музейництва в першій половині XIX ст. був тісно пов'язаний із діяльністю приватних колекціонерів. Мистецькі збірки, які формувалися кількома поколіннями колекціонерів упродовж тривалого періоду часу, характеризувалися передовсім західноєвропейським спрямуванням. Вони стали окрасою приватних інтер'єрів заможних власників (колекції родин Капністів, Харитоненків, Терещенків та ін.), склавши згодом основу приватних галерей.

Період 1917–1919 рр. став поворотним у ставленні новостворених органів влади до приватної власності. Прийняті більшовицькою владою перші законодавчі акти – декрети, запровадили нові принципи у сфері охорони пам'яток мистецтва і старовини. Законодавством передбачалася можливість проведення різноманітних заходів для охорони пам'яток: вивезення предметів старовини з націоналізованих помешкань, садиб, маєтків і монастирів, створення на їх основі нових музеїв, узяття на облік архітектурних пам'ятників і контроль за їх станом (ремонт та реставрація), видача охоронних грамот власникам приватних колекцій та ін. 1919 р. було створено Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини (далі – ВУКОПМІС) при Народному комісаріаті освіти (далі – НКО) УСРР [16]. Саме до його компетенції входили питання націоналізації великої кількості

художніх цінностей і створення Музейного фонду, який розпоряджався і розподіляв приватні цінності між музеями [10]. Для прикладу, можна навести збережену збірку родини Терещенків, яка зберігалася по вул. Терещенківській, 9. 1919 р. ВУКОПМІС надала Картинній галереї Терещенків охоронний лист, який захищав її від реквізиції, продажу, вивезення і передачі іншим особам [20, арк. 165].

Наказом НКО від 26 серпня 1919 р. ВУКОПМІС була ліквідована. Її функції передано Українській академії наук (далі – УАН) [1]. У її підпорядкуванні перебували інститути, комісії, музеї за різними напрямками діяльності та інші структурні підрозділи [12, с. 23]. 1920 р. київський приватний музей Б. і В. Ханенків за рішенням власниці перейшов у відання УАН, отримавши назву Музей імені Б. та В. Ханенків при Українській академії наук (1921 р.) [7, с. 11]. У зв'язку з тим, що дарча В. Ханенко не дозволяла додавати нових картин до фондів цього закладу [7, с. 8–9], у членів Академії наук виникла думка про заснування незалежної від Музею імені Б. та В. Ханенків Картинної галереї в приміщенні 1-ї Київської гімназії. Але недостатня кількість художніх предметів залишила цей проект у зародковому стані [7, с. 20–21].

Київська губполітосвіта продовжила реалізацію проекту УАН. Вона створила спеціальну комісію у складі Ф. Ернста, М. Макаренка, С. Глеваського, А. Середи, А. Дахновича, яка розпочала свою роботу 22 травня 1922 р. [2, с. 217; 13, с. 21]. До 1919 р. в Києві не було жодної доступної для широкого загалу відвідувачів Картинної галереї. Це були лише приватні зібрання (С. Севастьянов, Г. Квятковський [20] та ін.), які після націоналізації ввійшли до музейного фонду. Тому перед комісією постало основне завдання – серед великої кількості музейних предметів відібрати твори мистецтва, необхідні для організації Картинної галереї [2, с. 217].

Картинна галерея Києва формувалася з мистецьких цінностей музейного фонду. Виявилось, що серед зібраних предметів переважали картини російського малярства кінця XVIII–XIX ст., досить численною була збірка російської порцеляни. У незначній кількості у фонді були представлені графічні роботи та скульптура. Наявність гравюр західноєвропейського мистецтва створювала можливість влаштувати в Картинній галереї відділ гравюр, оскільки в жодному з київських музеїв такого відділу не було. Художньо-промисловий відділ галереї комплектували із творів російської художньої промисловості [19, арк. 12–13 зв.].

Київську картинну галерею відкрито 12 листопада 1922 р. Основу її фонду склали націоналізовані предмети образотворчого мистецтва, які десятиліттями збирали Федір Артемійович, Микола Артемійович, Іван Миколайович Терещенки, а також колекції порцеляни, скла, книг Оскара Германовича Гансена, художні твори з окремих понижених маєтків. Картинну галерею було вирішено розташувати у двоповерховому будинку Федора Артемійовича Терещенка [3].

Незважаючи на скрутне матеріальне становище, потреба проведення капітального ремонту, недофінансування в перші роки своєї діяльності Картинна галерея була відкрита для відвідувачів. Експозицію галереї охочі могли оглянути в чітко визначені дні: щосереди, щоп'ятниці з 12-ї до 14-ї години і в неділю з 12-ї до 15-ї год [9, с. 136].

Збірки художнього й художньо-промислового відділів розташовувалися у восьми кімнатах на другому поверсі, в інших – бібліотека, виставка гравюр і фонди з картинами [2, с. 220]. Перша експозиція галереї нараховувала близько 200 творів і значною мірою мала несистематизований характер. 1928 р. у постійній експозиції нараховувалося вже близько 300 творів [5, с. 362]. У центральній залі були представлені картини другої половини XVIII та першої половини XIX ст., меблі та бронза переважно XVIII ст. У наступних залах виставлялися картини академічного напрямку переважно середини XIX ст., меблі, бронза першої половини XIX ст. в стилі *empire*. Художньо-промисловий відділ містився в найбільшій кімнаті галереї. На стінах розміщувалися порцелянові й фаянсові тарілки російських та західноєвропейських заводів (190 предметів столового посуду). При стінах, а також посеред кімнати стояли вітрини з порцеляною і фаянсом. У одній із вітрин містилися вироби зі скла [2].

Для тематичної систематизації збірки директор галереї А. Дахнович 1925 р. звернувся з листом до комітету Музею мистецтв ВУАН, у якому просив розглянути справу взаємного обміну музейними предметами між двома музеями. Київська галерея пропонувала Музею мистецтв значну збірку картин голландських, фламандських та італійських майстрів XVI–XVII ст. в обмін на мистецькі твори російських, західноєвропейських художників XVIII–XIX ст. і виробів художньої промисловості [7, с. 21]. У результаті обміну, наприклад, художній відділ галереї отримав портрети невідомої

жінки художника П. Ротарі, невідомої жінки художника І. Аргунова, Норової – В. Боровиковського, невідомої старої жінки – О. Кіпренського, а також твори художників об'єднання «Світ мистецтва». З Всеукраїнського історичного музею Картинної галереї було передано низку полотен другої половини XIX ст. зі збірки М. Терещенка – художників Ф. Васильєва, П. Соколова та ін.; з розформованого кабінету мистецтв Київського університету – «Курінь у полі» І. Левітана й «Перед вінцем» Ф. Журавльова [2, с. 218].

Наприкінці 1925 р. з державних музейних фондів Москви й Ленінграда галерея отримала 34 картини. Особливої уваги заслуговували твори новітнього малярства з Московського фонду (Д. Бурлюк, І. Машков, П. Кончаловський та ін.) [2, с. 218–219]. 1927 р. Картинна галерея придбала чотири картини: «Сановник і бідняк» Л. Соломаткіна [15, с. 5], «У кав'ярні» І. Грабаря, «Квіти» В. Локкенберга [17, с. 5].

Обміни між музеями тривали і в наступні роки. 1928 р. до Київської картинної галереї з Музею мистецтв ВУАН було передано колекцію російської порцеляни та скла. Із власних фондів упродовж 1928–1930 рр. Картинна галерея передала цьому музею 187 картин західноєвропейського малярства, серед них, зокрема, «Давид» А. Падованіно, «Венеція» Ф. Гварді, «Вавилонська башта» Т. Ферххта та ін. [11].

Одночасно зі збільшенням фондів художнього відділу Картинної галереї поповнювався й її художньо-промисловий відділ. Як і в попередньому випадку, основними шляхами комплектування фондів слугували обмін і закупівля. Так, для відділу було придбано фаянсові вироби російських заводів С. Поскочіна (чашка з блюдцем, молочник і ін.) та О. Бахметєвського (бокали та склянки). Із Всеукраїнського історичного музею до відділу надійшли збірка порцеляни Н. Розенберга; кілька предметів із колишнього кабінету мистецтв Київського університету, а також меблі (початку XIX ст. в стилі *empire*), вироби з бронзи, бісеру, скла та ін. [2, с. 219].

Готуючися до відзначення 5-ї річниці свого існування, яка збіглася з десятиріччям жовтневого перевороту, Київська картинна галерея вперше за час свого існування отримала від НКО УРСР фінансування для розв'язання найбільш важливих проблем. Зокрема, за надані кошти галерея зобов'язувалася видати докладний каталог картин, а також відновити парове опалення та скляний дах головного залу. Бібліотека поповнилася новими книгами з-за кордону. Наркомос УРСР виділив також кошти для відкриття 1927 р. майстерні з реставрації картин та взяв її на своє фінансування. Створення реставраційної майстерні мало велике значення для розвитку галереї, оскільки більшість картин, переданих із Музейного фонду, потребували реставрації. Усі реставраційні роботи здійснювали під керівництвом Т. Деця. Наступного року планували пристосувати приміщення колишнього зимового саду для нового відділу західноєвропейського малярства [15, с. 5].

Картинна галерея, розвиваючи свою культурно-освітню діяльність, організовувала у своєму приміщенні виставки й тематичні екскурсії. Так, наприклад, 1926 р. у галереї відбулася виставка рисунка й гравюри. Виставка була представлена в невеликому залі галереї. Майже половину виставки склали рисунки професора Л. Крамаренка, виконані здебільшого олівцем, тушшю і сепією. Усі ці роботи впродовж 1925–1926 рр. виконані в Києві та на Кавказі. На виставці відвідувачі також могли ознайомитися з роботами працівників поліграфічного факультету Київського інституту О. Усачова, С. Плещинського, В. Юнга (керівників відділів ксилографії, літографії і офорту) [4].

Виставка образотворчого мистецтва (II пересувна Всеукраїнська художня виставка), відкрита в Картинній галереї 1929 р., була присвячена малярству, архітектурі, графіці, скульптурі. Її організатор – Управління мистецтв НКО УРСР. У цій виставці взяли участь усі мистецькі об'єднання і окремі митці України, а також ті художники, які працювали на території СРСР та за кордоном [8, с. 7]. Наступну виставку – «Український плакат» – Картинна галерея планувала організувати 1931 р. [13, с. 186].

Упродовж 1929–1930 рр. важливим напрямом діяльності працівників Картинної галереї стало формування фондів нових відділів: сучасного мистецтва України (створений 1929 р.) [6, с. 241] і графіки (створений 1930 р.) [14, с. 8]. До фондів першого відділу ввійшли картини, придбані на I Всеукраїнській виставці «Десять років Жовтня» і художні твори II пересувної Всеукраїнської виставки [6, с. 241]. У другому відділі було зібрано гравюри західноєвропейського й російського мистецтва, а також тогочасну вітчизняну графіку. Крім того, у відділі містилася чимала колекція рисунків російських майстрів другої половини XVIII – початку XIX ст. [14, с. 8]. Однак діяльність відділу була нетривалою. 1934 р. зібрання Картинної галереї, що нараховувало 3217 гравюр, було передано до Музею мистецтв (з 1934 р. Музей західноєвропейського і східного мистецтва) [22, с. 120–121].

1930 р. у Картинній галереї виокремлюється відділ поліграфічного мистецтва, який очолила П. Кульженко [21, арк. 8–11]. Як зазначено в «Загальних положеннях щодо цілеспрямованості відділу поліграфічного мистецтва», двома головними частинами його експозиції стали кабінет техніки, який відтворював всі наявні на той час способи поліграфії, другий – історію розвитку поліграфічного мистецтва [21, арк. 22–24]. Уже наступного року працівники відділу планували підготувати для відвідувачів виставки «Революційний радянський лубок» і «Сучасні лєнінградські та московські графіки», а також видрукувати до кожної із них каталог, створити кабінет-лабораторію для роботи молодих фахівців і консультацій з мистецтва поліграфії [21, арк. 25–27]. Для ознайомлення з новими схемами й методами роботи музеїв, отримання матеріалів графічного мистецтва для поповнення експозиції відділу та майбутніх виставок новітнього мистецтва графіки було організовано наукові відрядження працівників відділу до музеїв Москви та Ленінграда [21, арк. 8–27].

Упродовж 1929–1930 рр. художній і художньо-промисловий відділи Картинної галереї працювали над формуванням науково-музейної картотеки (до якої ввійшло 400 одиниць) і чорнового варіанта бібліографічної картотеки російських художників (опрацьовано близько 3000 джерел про 300 митців). Двічі в художньому відділі вносилися зміни в побудову експозиції. По-новому були розвішені картини в кімнаті «Світ мистецтва». Виділено в окрему кімнату твори художників-футуристів. На всі експонати художнього й художньо-промислового відділів виготовлено новий етикетаж [21, арк. 13–19].

З 1929-го і на початку 1930-х рр. музей починають називати Національною картинною галереєю [21, арк. 8–11], у його залах демонстрували не лише твори російського мистецтва, а й роботи тогочасних українських художників.

Становлення Київської картинної галереї, як і музейне будівництво в Україні загалом, відбувалося в складних політичних і соціально-економічних умовах, які передовсім негативно позначалися на фондовій роботі музейних закладів. Посилаючися на економічні проблеми, влада вилучала з фондів музеїв найбільш цінні речі. Згідно з інструкціями Наркомосу київський уповноважений НКО в справі експорту речей старовини й мистецтва разом із київською конторою Держторгу організували перегляд речей низки київських музеїв. До визначеного переліку, зокрема, належали Музей мистецтв ВУАН, Київська картинна галерея, Всеукраїнський історичний музей імені Т. Шевченка, Лаврський музейний городок. Відповідно до інструкції, музеї виділили цінні музейні предмети, які могли бути продані за кордоном. З Картинної галереї було вилучено 40 предметів музейного значення на суму 3030 крб. Однак лєнінградська експертна комісія забракувала частину відібраних київською комісією предметів. Після повторного вивчення фондів Київської картинної галереї з них було вилучено 38 картин, 14 порцелянових виробів, а також меблі XVIII ст., годинники, канделябри, вази та інші предмети, які фактично позбавляли галерею всіх її найкращих художніх експонатів [18, с. 230–231].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, 1919–1931 рр. стали важливим етапом становлення і розвитку Київської картинної галереї. Упродовж досліджуваного періоду формували організаційну структуру закладу, здійснювали копітку роботи з поповнення фондів за тематичним принципом, активного проведення виставкових, культурно-освітніх, популяризаторських заходів. Негативно позначалися на діяльності музею примусові вилучення державою музейних предметів наприкінці 1920-х рр.

Джерела та література

1. Білокінь С. В обороні української спадщини: історик мистецтва Федір Ернст [Електронний ресурс] / С. Білокінь. – Режим доступу : <http://www.s-bilokin.name/Personalia/Ernst/Culture/Heritage.html#Ref628>
2. Дахнович А. Київська картинна галерея / А. Дахнович // Український музей. – Зб. 1. – К. : [б. в.], 1927. – С. 215–224.
3. Друг О. М. Особняки Києва [Електронний ресурс] / О. М. Друг, Д. В. Малаков. – Режим доступу : http://www.alyoshin.ru/Files/publika/malakov/malakov_067.html
4. Ернст Ф. Л. Виставка рисунку й гравюри (Будинок Картинної галереї у Києві) / Ф. Л. Ернст // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 4. – С. 110–111.
5. Івашук Л. А. Джерела зі створення та наукової діяльності Київської картинної галереї при ВУАН : археографічний огляд / Л. А. Івашук // Рукописна та книжкова спадщина України. – К. : [б. в.], 2009. – Вип. 13. – С. 362–367.
6. Київ : (Провідник) / за ред. Ф. Ернста. – К. : [б. в.], 1930. – 800 с.

7. Корнієнко Н. Музей Ханенків у 1920-ті роки (на матеріалах архіву музею) / Н. Корнієнко // Ханенківські читання : матеріали Наук.-практ. конф. – К. : Музей мистецтв ім. Б. та В. Ханенків, 2005. – Вип. 7. – С. 5–23.
8. Культурно-мистецька хроніка // Вісті ВЦВК. – 1929. – № 118 (2611). – С. 7.
9. Масалова І. І. Київські музеї в 1902–1928 роках (за матеріалами путівників та довідників по Києву) / І. І. Масалова // Лаврський альманах : зб. наук. пр. / ред. В. Колпакова. – К. : [б. в.], 2008. – Вип. 22. – С. 132–149.
10. Мельничук Л. Націоналізовані приватні мистецькі колекції: завдання та проблеми дослідників / Л. Мельничук // МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія : зб. наук. пр. з мистецтвознавства і культурології / Ін-т проблем сучас. мистецтва Акад. мистецтв України ; редкол. : В. Д. Сидоренко (голова), О. О. Авраменко, О. Я. Бондар та ін. – К. : Муз. Україна, 2008. – Вип. 4, 5. – С. 223–231.
11. Музей мистецтв Всеукраїнської академії наук. Каталог картин / склав С. О. Гіляров. – К. : Вид. Всеукр. акад. наук, 1931 (11-та друк. УПО). – XX, 72, [3] с. : іл.
12. Національна академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування / голов. ред. Б. Є. Патон. – К. : Вид-во КММ, 2008. – 624 с.
13. Нестуля О. О. Федір Людвігович Ернст і його щоденник «Художній відділ» 1925–1933 рр. / О. О. Нестуля, С. Ж. Верезомська. – Полтава : РВВ Пуску, 2008. – 241 с.
14. Новий відділ Картинної галереї // Пролетар. правда. – 1930. – № 38 (2553). – С. 8.
15. Поширення Картинної галереї // Пролетар. правда. – 1927. – № 164 (1777). – С. 5.
16. Ткаченко В. В. Наукова діяльність комітетів охорони пам'яток мистецтва і старовини в Україні у перші повоєнні роки [Електронний ресурс] / В. В. Ткаченко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/28_NIOXXI_2008/Istoria/35587.doc.htm
17. У Картинній галереї // Пролетар. правда. – 1927. – № 174 (1787). – С. 5.
18. Українські культурні цінності в Росії : на шляху до діалогу 1926–1930 / упоряд. : О. Нестуля, С. Нестуля. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. – 333 с. іл. – (Сер. : Повернення культурного надбання України: документи свідчать. – Вип. 3).
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 1, спр. 692, 15 арк.
20. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 698, 361 арк.
21. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 387, 60 арк.
22. Шостак О. До історії формування колекції гравюри Музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків / О. Шостак // Ханенківські читання : матеріали Наук.-практ. конф. – К. : Музей мистецтв ім. Б. та В. Ханенків, 2005. – Вип. 7. – С. 116–125.

Борис Татьяна. Киевская картинная галерея: становление и история деятельности (1919–1931 гг.).

Начало 1920-х гг. стало периодом становления в Киеве первых публичных художественных музеев. Одним из них была открытая в 1922 г. Киевская картинная галерея, образованная на основе национализированных государством частных коллекций семьи Терещенко и О. Гансена. Проводимые в исследуемый период тематическая систематизация фондов, обмен предметами с другими государственными музеями, целевые закупки способствовали формированию в галерее коллекции произведений российского искусства, российской художественной промышленности. В организационной структуре музея были выделены художественный, художественно-промышленный отделы (1922), отдел современного искусства (1929), отдел полиграфического искусства (1930), что нашло отражение и в построении экспозиции Картинной галереи. Важными направлениями деятельности галереи стали фондовая, научно-исследовательская, экспозиционно-выставочная, популяризаторская работа.

Ключевые слова: Киевская картинная галерея, музейный фонд, художественные собрания, выставки, Всеукраинская академия наук, Терещенки.

Borys Tatyana. The Kyiv Picture-gallery: Establishment and History (1919–1931). The beginning of 1920-s was a period of formation of the first public art museums in Kyiv. One of them was the Kyiv picture-gallery, opened in 1922 and based on the nationalised collections of the Tereshchenkos and Hansens. Subject systematization, made in the researching period, exchanges with other state museums and special purchases helped to form the collection of Russian art and Russian art industry in the Gallery. In structure of the Museum were set up art and art industry departments (1922), department of modern art (1929), department of polygraphic art (1930) and on that base was built the exposition of the picture-gallery. Important activities of the Gallery were: funding researching, exhibition and popularization works.

Key words: Kyiv picture-gallery, museum fund, art collections, exhibitions, Ukrainian Academy of Sciences, Tereshchenkos.

Стаття надійшла до редколегії
22.05.2014 р.